

Ryssugnar i Tjustvik

En arkeologisk undersökning av två ryssugnar, RAÄ 59,
Gustavsbergs socken, Värmdö kommun, Uppland

Per Widerström

Rapport 2002:20

Ryssugnar i Tjustvik

En arkeologisk undersökning av två ryssugnar, RAÄ 59,
Gustavsbergs socken, Värmdö kommun, Uppland

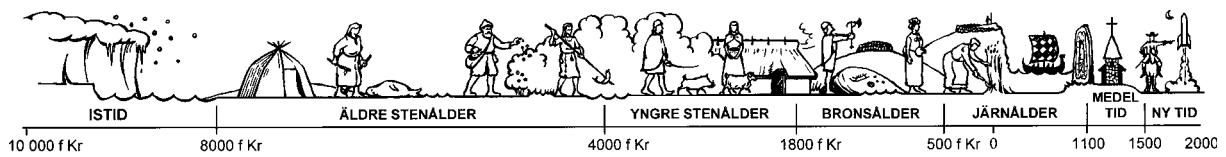
Per Widerström

Rapport 2002:20

Rapporten finns i PDF-format på adressen
www.lansmuseum.a.se/arkeologi/rapport02.html

 STOCKHOLMS LÄNS MUSEUM

Box 6176 102 33 Stockholm
Tel 08-690 69 60 Fax 08-32 32 72
Besöksadress: Klarahuset, Sabbatsbergsvägen 6
Hemsida www.lansmuseum.a.se

Tidaxel: Mats Vänehem

© Stockholms läns museum
 Produktion: Stockholms läns museum
 Redaktionell bearbetning: Arvin Moein, Åsa Lundström

Allmänt kartmaterial: Lantmäteriverket. Medgivande 97.0133
 Stockholm 2002

Innehåll

Sammanfattning	7
Bakgrund	7
Syfte	8
Metod	8
Anläggningsbeskrivningar	9
Ugn 1	9
Ugn 2	10
Slutsatser	11
Referenser	12
Administrativa uppgifter	12

Figurförteckning

Fig 1. Fig. 1. Undersökningsområdet markerat på Blå kartan.	6
Fig 2. Fig. 2. Utdrag ur Ekonomiska kartans blad 10I 5i Saltsjöbaden, med de aktuella fornlämningarna markerade.	8
Fig 3. Ugn 1 undersöks. Foto: Per Widerström	9
Fig 4. Ugn 2 från väst. Foto: Per Widerström	10

Bilagor

1. Planer och profiler.	13
2. Hålludden med planerad bebyggelse och fornlämningarna RAÄ 59 markerade	14

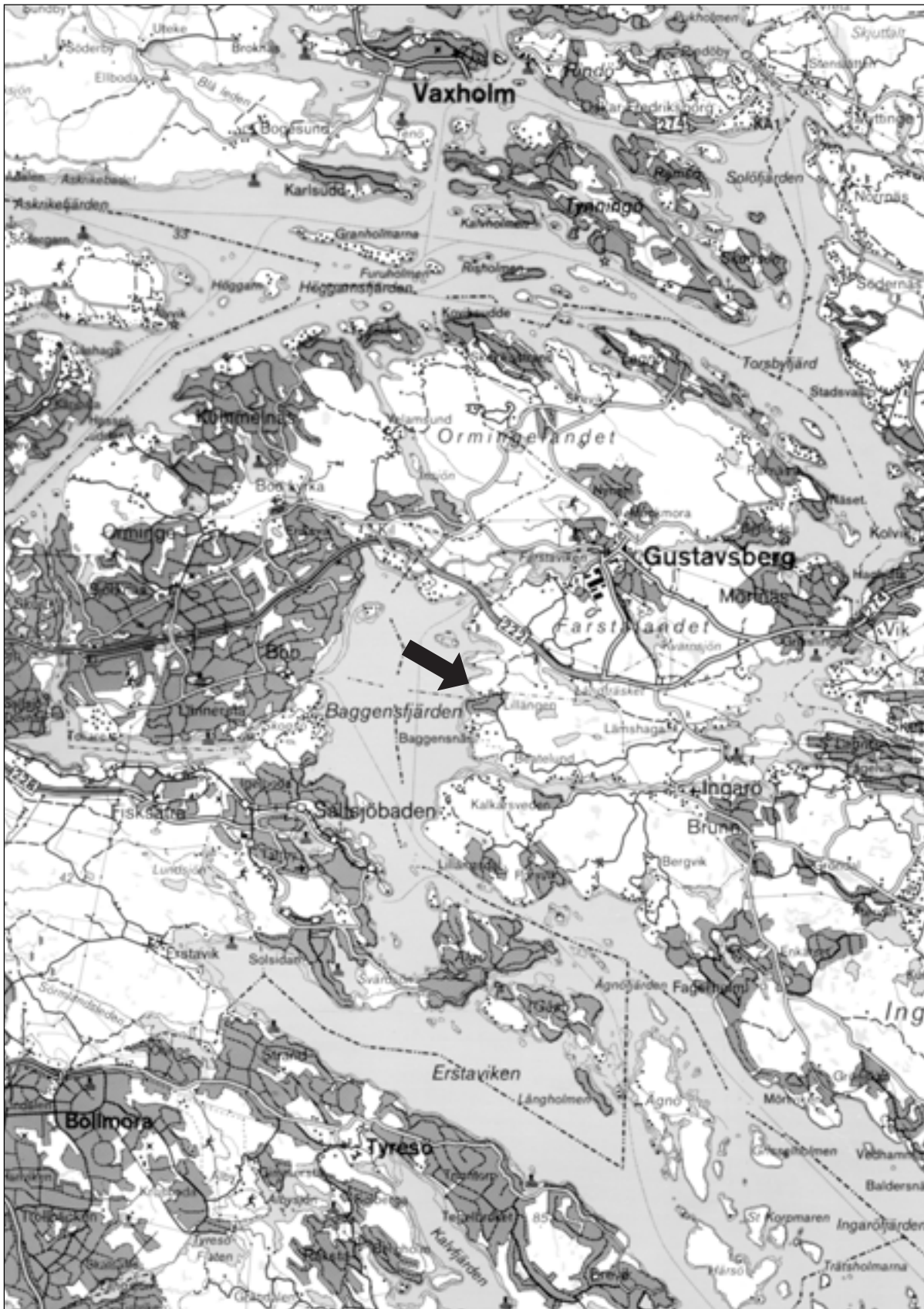

Fig. 1. Undersökningsområdet markerat på Blå kartan, skala 1:100 000.

Sammanfattning

Då JM Bygg AB planerar för en konferensanläggning vid Hålludden på Värmdö utförde Stockholms läns museum en arkeologisk delundersökning av fornlämning RAÄ 59, Gustavsbergs socken. Undersökningen berörde två anläggningar som i fornminnesregistret har beskrivits som en ryssugn samt en möjlig ryssugn. Denna typ av kustnära fornlämningar anses vara brödugnar som lämnats av ryssarna efter sina härjningar i Sverige under 1700-talet, framför allt från tiden för den stora ofreden mellan åren 1714 och 1721.

Trots att ryssugnar är en vanlig lämning i skärgården (omkring 400 är kända i Stockholms län) så har få grävts ut och dokumenterats arkeologiskt. Endast en utgrävd ryssugn är känd och dokumenterad i Sverige (Glöde 1991:31). Diskussioner har tidigare förts, framför allt i Finland, beträffande rimligheten i att ryssarna skulle ha anlagt alla dessa ugnar (se Dahlström 1937:23ff, 43ff). Detta, samt det faktum att många lämningar i skärgården förses i folktradition med prefixet ”ryss”, gör det till en spännande och angelägen anläggningstyp att dokumentera arkeologiskt.

Att de här berörda anläggningarna verkligen hyst eldhärdar är inte att tvivla på. Berghällerna under anläggningarna och de stenar som ingick i dem var kraftigt skörbrända och visade med tydlighet att eldning förekommit på platsen.

Observera att fornlämningen inte är slutundersökt, utan att en grav belägen sydväst om ugnarna kvarliggjer.

Bakgrund

JM AB har fått bygglov från Värmdö kommun att uppföra en konferensanläggning på Hålludden, Tjustvik 1:2, Gustavsbergs socken. På platsen finns den registrerade fornlämningen RAÄ 59 som utgörs av två ryssugnar, varav en osäker, samt en grav i form av en stensättning. En detaljplan för området upprättades i mitten av 1980-talet, ett tiotal år innan fornlämningen blev registrerad i fornminnesregistret, vilket skedde först 1995.

Den planerade bebyggelsen (se bilaga 1) kommer att beröra de två ryssugnarna, medan graven anses kunna kvarliggja på platsen.

Länsstyrelsen har därför inför den planerade byggstarten beslutat med stöd av 2 kap. 13 § lagen (1993:950) om kulturminnen m.m, att de två ryssugnarna ska undersökas och tas bort och vidare att lämna bidrag till undersökningen med stöd av bidragsförordningen (1993:379) till Stockholms läns museum för att utföra undersökningen (1st dnr 2021-02-9006).

Undersökningen genomfördes den under sommaren 2002.

Fig. 2. Utdrag ur Ekonomiska kartans blad 10I 5i Saltsjöbaden, med de aktuella fornlämningarna markerade. Skala 1: 10 000.

Syfte

Av de drygt 400 registrerade ryssugnar som finns i Stockholms län har inte någon tidigare blivit arkeologiskt undersökt. Dessa anläggningar har av tradition kallats "ryssugnar" kanske något okritiskt då det har ifrågasatts om dessa verkligen är lämningar från de ryska trupper som under 1700-talet vid ett par olika tillfällen vistats i Stockholms skärgård. En studie över ugnarnas geografiska utbredning har dock visat att den korrelerar väl med skriftliga historiska källor som belägger de ryska truppers färdvägar (Flink 1982:228). Även om ryssarna använde ugnar skulle det i sig inte utesluta att vissa av ugnarna kan ha ett äldre ursprung och att de har återanvänts av ryssarna vid ett senare tillfälle. Syftet med undersökningen kan kortfattat beskrivas som en tolkning av funktion och konstruktion samt ett försök till datering.

Metod

Allt grävarbete företogs med fyllhacka och skärslev. Anläggningarna och intilliggande ytor torvades av och dokumenterades på ritfilm och med fotografier.

I undersökningsplanen angavs att även provrutor skulle komma att grävas framför öppningarna på anläggningarna i syfte att klargöra huruvida ytterligare konstruktioner eller spår av aktiviteter kunde skönjas. Detta gjordes framför den södra ugnen

(Ugn 1). Framför den andra togs den tunna torven av hällen. Markens tunna torvtäcke direkt på berghällen dolde inte någon konstruktion.

Det kan på goda grunder antas att ryssarna varit vid denna plats i samband med sitt tillbakadragande efter slaget vid Stäket, den 13 augusti 1719 (se Jonson 1990:116). Ugnarna skulle kunna vara en lämning från det tillfället. För att söka bekräftelse på att ryssar varit på platsen under denna tid så företogs en mindre undersökning med metallsökare. En plan, öppen yta i anläggningarnas närhet som förmodades kunna ha utgjort en lägerplats har sökts av. Även ugnarna avsöktes med hjälp av metall-detektor. Inga fynd äldre än 1900-tal kunde spåras i fyndmaterialet. Inga fynd tillvaratogs.

Anläggningsbeskrivningar

Ugn 1

Anläggningen bestod av 26 stenar i varierande storlek, från 0,2 m till 1,0 m storlek, bitvis staplade på varandra till formen av ett "U". Den var orienterad i öst- västlig riktning med öppningen mot väster. Hårdplatsen var täckt av ett tunt torvlager om 5 cm. Under torven, på hårdgolvet, låg flata skörbrända stenar. Under dem låg kulliga runda, skörbrända stenar (se profilritning, bilaga 2).

Öst/östnordöst om ugnen, under torven framkom en tät stenpackning. Stenpackningen avgränsades åt öst, väst och syd av berghällen och tycks ha fyllt ut en naturlig svacka i berget.

Stenpackningen bestod av ett lager sten. Under denna framkom en humös morän. Under detta låg ett ca 0,1 meter tjockt lager silt blandat med morängrus samt

Fig 3. Ugn 1 undersöks. Foto: Per Widerström

småsten. Även enstaka större sten upp till 0,2 m storlek påträffades i detta skikt. Vidare under detta tog en tunn, sandig morän vid och ned till hällen.

I anläggningens mitt påträffades skärvig sten. Här var markens tunna jordlager mörkt. Under detta tog ett rödare lager mylla vid, för att sedan avlösas av hällen. Mittan av anläggningen låg över en öst-västligt löpande klippskreva. Makrofossilprover togs från båda jordmånerna, men sannolikt har hällen legat i dagen under anläggningens brukningstid varför en analys av proverna sannolikt inte skulle bidra till tolkningen av anläggningen.

Stenen inuti anläggningen var hårt bränd. Här var samtliga i och intilliggande stenar i skärvor. Större sten höll ihop men var krackelerad och skörbränd. Över hundra stenar mellan 0,15 och 0,50 m. stora återfanns skörbrända. I botten låg flisor av skärvig sten, 0,01 – 0,05 m stora. Anläggningen begränsades av häll som gick i dagen utom i NO..

Ugn 2

Den andra anläggningen var av snarlik karaktär som Ugn 1. Den bestod av ett trettio-tal stenar som låg enligt formen av ett "U". I anläggningens sydöstra hörn påträffades mycket skörbränd sten, sot och mindre mängder kol. Kol har tagits för en eventuell daterande analys. Anläggningen var belägen direkt på berghällen och ca 2,5 x 3,5 m. stor. Den avgränsades i söder och öster av att berghällen som den låg på var av samma mått som anläggningen.

Det kan därmed fastslås att även detta var en konstruktion av samma typ som Ugn 1, vilken alltså kallats för ryssugn. Skillnaden mellan de två är att den stenpackning som återfanns i anslutning till Ugn 1 saknades vid den andra anläggningen.

Fig 4. Ugn 2 från väst. Foto: Per Widerström

Slutsatser

Att det är fråga om två ugnar förefaller sannolikt. Stenpackningarna var täta, men saknade täckande hållar ovanpå. Detta gör att dessa öppna konstruktioner rent tekniskt skulle kunna vara spisar lika gärna som ugnar.

Tankar på att "ryssugnarna" egentligen skulle kunna vara äldre konstruktioner, avsedda för att torka fisk, framförallt under det saltfattiga 1500-talet, förkastas av Christer Westerdal som menar att fisken då skulle stekas snarare än att torkas (Westerdal 1981).

Anette Glöde har i en uppsats från arkeologiska institutionen, Umeå universitet, gjort experiment med en ugn av ryssugnskaraktär. Hon menar att ugnen är bra att baka bröd och laga till mat i, men även hon anser att den steker fisk snarare än torkar. Inte heller anser hon att ugnen är bra för rökning av fisk då den sotar igen snabbt (Glöde 1991).

Men detta var hennes tillverkade ugn och ska ses som ett belysande, men enskilt, experiment. Om anläggandet av dylika var en rysk tradition har de sannolikt utvecklat en teknik för att snabbt bygga en tät ugn. Likaväl som att om anläggningen (vare sig det rör sig om en ugn, en spis eller en rök) skulle härröra från en skärgårdsfiskarkultur så skulle även de naturligtvis ha utvecklat en konstruktion lämplig för sina specifika ändamål. Därför är det okritiskt i överkant att dra generella slutsatser av ett enskilt experiment. Att det går att baka bröd betyder inte nödvändigtvis att man gjort det.

Den ryska flottans dokumenterade framfart i såväl Finland som Sverige och utbredningsbilden över ryssugnarna stämmer väl överens (Flink 1998:228). Samstämmigheten mellan dessa är en avgörande faktor som när tanken att det är i Ryssland som ursprunget och funktionen ska sökas. Denna korrelation kan inte bortses från. Även om det inte finns något som tyder på att RAÅ 59:s härdanläggningar varit ugnar är det sannolikt att de här berörda anläggningarna verkligen är lämningar från ryssarna.

Frågan är vilka härdar som är att betrakta som anlagda av ryssar och vilka som är anlagda under generationer av lokal skärgårdsbefolkning. Även om det verkar sannolikt att flera av anläggningarna i kategorin "ryssugnar" verkligen är anlagda av ryssar kvarstår frågan huruvida ryssarna vid tillfälle använde sig av befintliga anläggningar för att anlägga sina matanrättningsplatser. Om detta gav inte föreliggande undersökning något entydigt svar. Beaktas bör dock den stenpackning som påträffades Ugn 1. Denna är svår att sätta i ett samband med en ugn, avsedd för brödbakning och tillfällig matlagning. Även det faktum att stenen var hårt skörbränd talar för att anläggningen använts flera gånger och att den svalnat ordentligt mellan användningstillfällena. Dessa två indikationer antyder en återanvändning av en befintlig anläggning på platsen för ryssarnas läger.

Utifrån skriftliga källor vet vi dock att ryssarna härjade området kring Baggensfjärden åtminstone två gånger; dels den 15-16 juli 1719 juni, dels i samband med slaget vid Baggensstaket senare samma sommar (Jonson 1990:74, 97, 105ff). Kan-ske återanvände de eventuellt tidigare anlagda ugnar vid tillbakadragandet från slaget?

Referenser

- Dahlström S. 1937 Ryssugnar och den ryska skärgårdsflottan. I. *Finskt museum* XLIV 1937, s. 14-70. Helsingfors.
- Flink, G. 1982 Ryssugnar i Stockholms skärgård. I: *Arkeologi i Sverige 1982-1983.*, s.223-229. Riksantikvarieämbetet och Statens historiska museer. Rapport 1985:5. Stockholm.
- Jonson, E. 1990 *Skärgårdskriget. Rysbärjningarna 1719.* (andra upplagan) Stockholm.
- Westerdahl, C. 1981 Något om ryssugnar. I: *Meddelanden från marinarknologiska sällskapet* nr 2. Stockholm
- Glöde, A. 1991 *Ryssugnar- definition- konstruktion- funktion.* C1- uppsats för Arkeologi, Umeå universitet.

Administrativa uppgifter

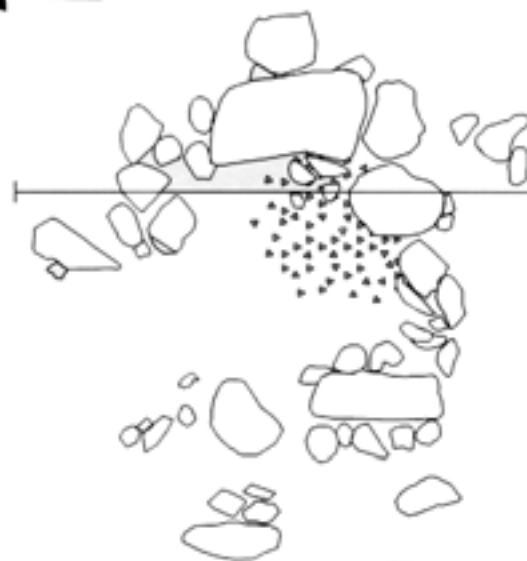
Stockholms läns museum dnr:	2002:103
Länsstyrelsens beslut, dnr:	2002-02-10842
Landskap:	Uppland
Kommun:	Värmdö
Socken:	Gustavsberg
RAÄ nummer	59
Undersökningstyp:	Delundersökning
Läge:	Ekonomiska kartan, blad 10I 5i Saltsjöbaden
Arkeologisk personal:	Anders Jonsson Per Widerström
Arkivmaterial:	Förvaras på Stockholms läns museum
Fynd:	Inga

Bilaga 1

Planer och profiler, RAÄ 59, Gustavsbergs socken. Skala 1:50.

Ugn 1

Ugn 2

Bilaga 2.

Hålludden med planerad bebyggelse och fornlämningarna RAÄ 59 markerade.

